

АРХЕОГРАФСКИ ПРИЛОЗИ

46

NATIONAL LIBRARY OF SERBIA
ARCHEOGRAPHICAL DEPARTMENT

ARCHEOGRAPHICAL PAPERS

46

Belgrade 2024

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СРБИЈЕ
ОДЕЉЕЊЕ ЗА АРХЕОГРАФИЈУ

АРХЕОГРАФСКИ
ПРИЛОЗИ
46

Београд, 2024

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

Др Владимир Пишталo, главни и одговорни уредник (Београд)

Проф. др Татјана Суботин-Голубовић, уредник (Београд)

Др Владан Тријић, секретар Одбора (Београд)

Проф. др Аксинија Џурова, инострани члан САНУ (Софија)

Анатолиј Турилов, инострани члан САНУ (Москва)

Катарина Мано-Зиси (Београд)

Др Јасмина Недељковић (Београд)

Проф. др Драгана Новаков (Нови Пазар)

Др Драган Пурешић (Београд)

EDITORIAL BOARD

VLADIMIR PIŠTALO, Ph.D., editor-in-chief (Belgrade)

TATJANA SUBOTIN-GOLUBOVIĆ, Ph.D. Associate Professor, editor (Belgrade)

VLADAN TRIJIĆ, Ph.D. secretary of the Board (Belgrade)

AKSINIA DŽUROVA, SASA foreign member (Sofia)

ANATOLY TURILOV, SASA foreign member (Moscow)

KATARINA MANO-ZISI (Belgrade)

JASMINA NEDELJKOVIĆ, Ph.D. (Belgrade)

DRAGANA NOVAKOV, Ph.D. Associate Professor (Novi Pazar)

DRAGAN PUREŠIĆ, Ph.D. (Belgrade)

РЕЦЕНЗЕНТИ

Проф. др Татјана Суботин-Голубовић

Др Владан Тријић

Др Миланка Убипарип

Мр Душица Грбић

REVIEWERS

TATJANA SUBOTIN-GOLUBOVIĆ, Ph.D. Professor

VLADAN TRIJIĆ, Ph.D.

MILANKA UBIPARIP, Ph.D.

DUŠICA GRBIĆ, MA

Публиковање овог броја *АРХЕОГРАФСКИХ ПРИЛОГА* остварено је уз финансијску помоћ Министарства културе Републике Србије.

САДРЖАЈ/CONTENTS

ЧЛАНЦИ И РАСПРАВЕ

<i>Мирослав А. Лазић</i> ХРОНОЛОГИЈА ПАЛЕОТИПА ИЗ ПРВОГ ИЗДАВАЧКОГ ЦИКЛУСА БОЖИДАРА ВУКОВИЋА	11
<i>Miroslav A. Lazić</i> THE CHRONOLOGY OF PALEOTYPES FROM THE FIRST PUBLISHING CYCLE OF BOŽIDAR VUKOVIĆ	51
<i>Жанна Леонидовна Левшина</i> О КНИГАХ И КНИЖНИКАХ КРУГА АРХИМАНДРИТА ТРОИЦКОГО МОНАСТЫРЯ В СЛУЦКЕ ИОСИФА (БОЛГАРИНОВИЧА)	59
<i>Zhanna L. Levshina</i> ABOUT BOOKS AND SCRIBES FROM THE ENVIRONMENT OF ARCHIMANDRITE OF THE TRINITY MONASTERY IN SLUTSK JOSEPH (BULGARINOVICH)	76
<i>Милена Марјиновић</i> ПРАЗНИЧНИ МИНЕЈ БОЖИДАРА ВУКОВИЋА (1538) ИЗ ЦРКВЕ СВЕТОГ НИКОЛЕ У БАРУ.....	87
<i>Milena Martinović</i> BOŽIDAR VUKOVIĆ'S FESTAL MENAION (1538) FROM THE CHURCH OF ST. NICHOLAS IN BAR.....	98
<i>Драѓана Новаков</i> ЖЕНСКА ИМЕНА СЛОВЕНСКОГА ПОРЕКЛА У ПОМЕНИКУ МАНАСТИРА СОПОЋАНА.....	107
<i>Dragana Novakov</i> FEMALE NAMES OF SLAVIC ORIGIN IN THE SPOČANI MONASTERY COMMEMORATING BOOK	124
<i>Александар Ђеклић</i> КО ЈЕ БИО НИКОДИМ – ПИСАЦ ХИЛАНДАРСКЕ СЛУЖБЕ И ЖИТИЈА СВЕТОМ АХИЛИЈУ.....	125
<i>Aleksandar Ćeklić</i> WHO WAS NICODEMUS – THE AUTHOR OF HILANDAR'S THE SERVICE AND LIFE OF SAINT ACHILLIUS	144

НАУЧНИ ЖИВОТ

Алекса М. Караџић

ДВАНАЕСТИ ЛЕТЊИ ИНСТИТУТ СЛОВЕНСКОГ СРЕДЊОВЕКОВАЊА

(12th Biennial Medieval Slavic Summer Institute, The Ohio State University,

Columbus, Ohio, USA) 151

71
С П С Т И Т Г

 ЗНАТЕЛО БѢ СЛОВО
БѢ КЪ БОУ • И БѢ
СЕ БѢ ИСКОНН КЪ
ТѢ МЪ БЫШЕ
ГО, НИ ТО ЖЕ
БЫТЬ • ВЪ
ТѢ БѢ • И ЖИВОТЬ БѢ
ІЛВ КЪ • И СВѢТЬ ВЪ
ВТН ТСЕ • И ТЪ МЛА ЕТ

КО ЈЕ БИО НИКОДИМ – ПИСАЦ ХИЛАНДАРСКЕ СЛУЖБЕ
И ЖИТИЈА СВЕТОМ АХИЛИЈУ

АЛЕКСАНДАР ЂЕКЛИЋ*

Айспракћ: У *Служби и житију Светом Ахилију* – хиландарском препису у оквиру *Минеја за мај* (Хил. 230, Т 80) из прве четвртине XV stoleћа – после акростиха наведено је име Никодим, што упућује на име аутора. До сада није поуздано утврђено која се историјска личност крије иза тог имена. С обзиром на то да је било нереално очекивати да ће се ова археографска непознаница решити проналаском неког позитивног историјског извора, једини научни простор у коме је било могуће деловати јесте довођење у везу података из текста са животописом неке личности која носи исто такво име, у одговарајућем временском оквиру. У том смислу, разматрани су упечатљиви елементи – пре свега етноним *Трибали*, затим новацијанска јерес, камене таблице *скрижали*, као и чињеница да је реч о химнографском делу – чиме је створен оквир у који се могла сместити, с обзиром на биографију, једино личност Никодима Тисманског. Потом су и елементи из његовог животописа – исихазам, „толковатељ речи”, као и неки подаци из писма патријарха Јевтимија упућеног њему – потврђени у тексту, чиме је показано да се са великом извесношћу може сматрати да је Никодим – писац хиландарске *Службе и житија Светом Ахилију* – у ствари Никодим Тисмански.

Кључне речи: Никодим, Никодим Тисмански (Грчић), Свети Ахилије, Трибали, исихазам, новацијанска јерес, тумачење/толковање речи

I

У периоду од 2008. до 2017. године у више наврата сам одлазио у Хиландар, где сам у рукописној библиотеци истраживао српске средњовековне повезе књига – њихове градивне и декоративне елементе, технику рада, као и записе повезивача. Како сам, поред тог основног интересовања, још од раније, пратио историјске идеје међу писцима српских средњовековних рукописа, узгред сам направио и снимке *Службе и житија Светом Ахилију* (у даљем тексту – *Служба*) у *Минеју за*

* Александар Ђеклић, УЛУПУДС, alceklic@gmail.com

мај (Хил. 230 / Т 80)¹ из 1400/10. године², будући да је у том тексту било и историјских елемената. Реч је о препису на 22 листа (л. 81^R-102^V), исписаном у тетрадама (свешчицама): 10 (л. 81 и 82), 11 (л. 83-90), 12 (л. 91-98) и 13 (л. 99-102). Такође сам направио снимке и још пет листова из засебне фасцикле који, иако се везују за поменути рукопис, имају сигнатуру 665/575³ и припадају двадесетој тетради неког другог минеја, али су од истог преписивача. На последњој страници фрагмента 665/575 налази се, при дну, непотпун запис повезивача Јерођакона Михаила, који гласи: азъ ерѡдіѧѫ ѿ нѣ свѣзѧ н поновѣхъ, спа кннга глаголѧ мннею, а затим другим пером: что ѥ мѣѧ ма. да ѥ х хрѧ стѣхъ н(н)....(и)в въ стѣхъ манастира (прі) (г)орѣта...цїѣ ... за дѣше ·бѣ· да го прости. Изнад су записи где се види да је књига припадала деспоту Стефану, а потом и деспоту Ђурђу и да ју је Хиландару приложио духовник Пахомије. У горњој половини листа због оштећења недостаје део текста песме Светом Ахилију где се помиње и Србија (србскѧ вѣстѣ данна (похва)ло). На претходној страни истог листа налази се тајнопис који гласи: ѡвкупнкзкѡкѡфцѧпапъскѧпъ, а који је одгонетнуо Ђорђе Сп. Радојичић, но коме је писар овог – па онда и рукописа 230 – био именом Рајак (сню кннгѹ исписа раѧкъ днѧкъ).

У *Служби* у рукопису Хил. 230 на више места помиње се етноним *Трибали* – грчки облик имена за Србе, због чега је тај текст и привукао моју пажњу. Прва претпоставка била је да се ради о преводу са неког грчког предлошка, на шта ме је навело управо то изједначавање Срба и Трибала, што је познати манир архаизације (класицизирања) етнонима код византијских писаца од XI до XV столећа, а што није био обичај код српских аутора да свој народ називају тим именом. Међутим, како је служба посвећена светитељу који се везује за цркву са српског простора, почетна претпоставка је одбачена, али било је јасно да иза тога мора да стоји личност која баштини истовремено и српску и грчку језичку традицију, с тим да ова друга – грчка – због укупног утиска који се стиче када се чита текст пролошког житија⁴ у оквиру *Службе*, мора да буде чак и нешто претежнија. Једина позната личност која је могла да се постави у те омеђене оквире био је Никодим Грчић (1310/20–1406), доцнији Никодим Тисмански, за

¹ Богдановић 1978, 114. У хиландарској рукописној збирци сигнатуру рукописа чине два броја. Горњи број се односи на каталог Димитрија Богдановића, а доњи је топографски, и према њему су књиге у поретку у библиотеци.

² Према: Станковић 2007, 342–343.

³ Богдановић 1978, 227.

⁴ Пролошко *Жиїије Свєтїої Ахилија* налази се на листовима 97^v, 98^r и 98^v.

кога се већ знало да је био српски монах, по оцу грчког порекла, због чега су га и прозвали Грчић.⁵ Како се на листу 91^v, након акростиха, налази исписано име Никодим (νικωδιμς)⁶, овим се већ стекла почетна потврда да је у питању ваљана претпоставка, а и временски оквири рукописа и живота Никодима Тисманског су блиски. Према воденим знацима, рукопис је настао између 1400. и 1410. године,⁷ што значи да је Рајак преписао књигу још у току Никодимовог живота или мало по његовој смрти.

С обзиром на то да се моје основно занимање, као што сам навео, односи на повезе књига, нисам првобитно хтео да проширујем поље интересовања, те стога у почетку нисам даље разрађивао наведено запажање будући да сам био задовољан логичношћу претпоставке у оквиру моје радозналости. Међутим, временом ми је ипак сазрело мишљење да ту почетну претпоставку и текстуално заокружим, сматрајући да би била штета да се та запажања не објаве, јер она могу бити подстицај за нека будућа свеобухватнија тумачења ове археографске непознанице.

Када сам узео у обзир ширу литературу на ову тему, схватио сам да је већ одавно изнета иста претпоставка, само што није у довољној мери разрађена.

II

Климентина Иванова је 2002. године објавила цео текст *Службе*, и она је већ тада хипотетички покушала, како је навела, да повеже личност писца – Никодима са Никодимом Тисманским, позивајући се на свој још ранији текст из 1999. године.⁸ Татјана Суботин-Голубовић је потврдила да је Иванова 1999. године „обазриво претпоставила да би то могао бити поп Никодим, оснивач манастира Тисман и Водице, но да то питање и даље треба сматрати отвореним”. Суботин-Голубовић је даље навела да дели мишљење Иванове у смислу да „аутора службе треба тражити међу српским писцима из XIV (највероватније из последње четвртине тога столећа) и прве половине XV века”⁹. Као

⁵ Јањић, Јанићијевић 2021, 16.

⁶ С обзиром на то да је у овом раду уз име Никодим основно полазиште појам Трибали и личност грчког порекла, излишно је било разматрати друге личности само због истог имена.

⁷ Према: Станковић 2007, 342–343.

⁸ Иванова 2002, 156, 168–169; Иванова 1999, 38–40.

⁹ Суботин-Голубовић 2006, 246.

што видимо, она није одбацила, али није ни прихватила претпоставку Иванове, вероватно због недовољно изнетих доказа. Никодима који се помиње у оквиру ове *Службе* Миодраг М. Петровић је сматрао за писца текста и дао му је за потребе своје расправе литерарно име „Никодим Химнограф”, премда то име нема нарочит значај у утврђивању историјске личности која стоји иза тог имена.¹⁰

Хиландарско *Житије Светиої Ахилија* је по свом садржају у сагласју са противречним предањем које се преносило у ариљском (моравичком) крају око цркве посвећене Светом Ахилију, светитељу, чије се име у неким предањима помиње још и као Арил(ије) или Архилије. У српским родословима и летописима, у зидном сликарству, називи ма манастира, као и у народном предању најчешће се појављују имена Архилије и Ахилије, тако да су та два облика највише и разматрана.¹¹ У *Заїредачком*, *Карловачком* и *Пејајовићевом родослову*, као и *Цетињском летиопису*, јавља се облик имена Архилије, а у *Врхобрезничком родослову*, *Пећком* и *Студеничком летиопису* – Ахилије.¹² Иако су та имена релативно слична – житија два светитеља – ранохришћанског панонско-сремског Архилија, који је по свему судећи пострадао на месту где је подигнута црква и Ахилија Лариског, који је скончао природном смрћу у Лариси – потпуно су опречна. Предања о ариљској цркви и њеном светитељу забележило је више аутора: Ариљац Гаврил Поповић (1848)¹³, Стојан Обрадовић (1858)¹⁴, Феликс Каниц (1868)¹⁵ и Владимир

¹⁰ Петровић 2002, 59–76.

¹¹ Суботин-Голубовић 1993, 37–46.

¹² Стојановић 1927, 26, 27, 47, 72, 73.

¹³ Поповић 1848, 377: „Арилѣ име свое води одѣ св. мученика Ахилиа, кон є быо Епископѣ, родомѣ изѣ Приморја Грчкогѣ изѣ мѣста зовомогѣ Илирисѣ, кои проповѣдаюћи слово Божіе овдѣ одѣ Идолопоклонника за вѣру пострада и посвети се, коегѣ память долази 15. Мая, кои се данѣ овдѣ торжественно и соборно празднує.”

¹⁴ Обрадовић 1958, 332: „Овај срезѣ добио є ово име одѣ храма посвећеногѣ св. мученику Ахилию, комѣ є црква службу и тропарѣ дала, и кога память празнує се свагда 15. Мая. Найзнатнија є у срезу овоме ова црква збогѣ нѣне древности која у старини све осимѣ Студенице, цркве и монастире у отечеству наѣмѣм превазилази. Св. Ахилин рођени є Гркѣ и родомѣ изѣ мѣста Илирисѣ зовомогѣ. Онѣ є быо епископѣ и у време идолопоклонства проповѣдао в науку Христову у овоме краю онда населѣногѣ Славянства, но одѣ идолопоклонника на мукама за вѣру уморенѣ и у садашнѣмѣ Арилю саранѣмѣ буде”.

¹⁵ Kanitz 1868, 142: „Nach dieser ist die kleine Kirche nicht allein ein der Gottesverehrung gewidmeter Bau, sondern ein Denkmal der Pietät und dankbarer Erinnerung an das Martyrium des heiligen Achilios (Aril), der hier den heidnischen Sorben (Serben) die

Поповић (1868)¹⁶. Обрадовић наводи како је Ахилије уморен од идолопоклоника Славјана, а Каниц бележи мучеништво Светог Ахилија (*Achilios*), односно Арила (*Aril*), који је незнабошцима Србима (*Sorben, Serben*) проповедао веру Христову, због чега је жртвовао и свој живот.

Арил из Каницовог извештаја, по коме је Ариље добило име, сродан је облик учесталијег имена панонског мученик Архилија, о којем се само зна да је пострадао у трећем столећу, за разлику од Ахилија Лариског, чији је животопис прилично познат и за кога се поуздано зна да је скончао природном смрћу у Лариси, у IV веку, 330. године. Према непоузданом предању, мошти Светог Ахилија (можда само део или честица) донесене су у ариљску цркву, свакако пре њеног осликавања 1296. године, што се да закључити због присутности фреске Светог Ахилија, која је тада живописана. Могуће је да од тада и почиње изједначавање та два култа. Да није било сличности у именима ова два светитеља, вероватно не би ни дошло до њиховог поистовећивања. Сличност имена је довела и до преплитања биографија иако су у питању две неспојиве судбине и различити животи. На темељу те исконструисане биографије, где се уз име Ахилија Лариског преплићу његови биографски подаци са подацима панонског мученика Архилија, видимо да је и Никодим написао хиландарско *Житије Свѣтоѣ Ахилија*, јер нема сумње да је то предање у ариљском крају било присутно и раније, још у његово доба.

Никодим је Обрадовићеве „идолопоклонике Славјане” и Каницове „незнабошце Србе” означио као Трибале, па иако су употребљена различита имена, историјски смисао је остао исти, а огледа се у уверењу да постоји континуитет између Срба и Трибала, који су некада били незнабошци и идолопоклоници. Историјска идеја континуитета присутна је код свих српских средњовековних писаца житија, родослова, летописа и зборника, уколико су имали осврт на далеку прошлост. Код њих не постоји помен о досељавању Срба у складу са Порфирогенитовим представама. Уз такве погледе на историју која сеже најчешће до цара Ликинија, али и до цара Августа, такође су присутна тумачења да Срби примају хришћанство од апостола Павла, Тита или Андроника. Ова виђења прошлости понављају се у српским рукописима све до краја XVIII столећа. Тек почетком истог века, под утицајем

Christusreligion verkündet und der Ausbreitung der heilbringenden Lehre sein Leben geopfert haben soll”.

¹⁶ Поповић 1868, IV/2.

стране литературе, најпре гроф Ђорђе Бранковић, а потом и Павле Јулинац (1765), уносе нову историјску идеју о досељавању. Никодимово довођење у везу Срба и Трибала је у потпуном сагласју са владајућом историографијом времена у којем је живео.¹⁷

Тумачења о односу Архилије – Ахилије развијала су се и у правцу одбацивања постојања панонског Архилија и тврдњи да су поменута имена различити облици истог имена¹⁸, што се коси са изнетим, али исход те расправе није пресудан за овај текст.

Радови Татјане Суботин-Голубовић потврђују да грчке службе и житија Светом Ахилију, као и оне које су преведене на српскословенски, немају заједничке елементе са хиландарском *Службом*, као и са бечким преписом који је у међувремену Суботин-Голубовић открила, што значи да је реч о делу насталом на српском простору у вези са култом локалног карактера.¹⁹ То тврди и Иванова, на основу новог пролошког житија праћеног песмама у *Служби*, по чему се види да је дело настало из Никодимовог пера независно од грчких текстова, као и од њихових словенских превода о Светом Ахилију.²⁰

III

Никодим није могао да чује за етноним Трибали у ариљском крају јер то име није део српске језичке традиције и, као што је наведено, ретко се среће у српским рукописима. То име су за Србе користили Грци, а ређе Бугари и Срби, и то само они који су били под снажним грчким утицајем и образовањем. Међу српским рукописима име Трибали помиње се у једном препису *Житија десјотѣа Сѣефана*, где Константин Филозоф, према Григоровичу, за Ликинија каже да он „беше Трибалски (тѣнвалѣйскѣй) господин родом Србин...”²¹ и у *Хаџи-Јордановом родослову*, где је наведено: „Ово је родослов господа земље тривалске (тѣнвалѣйскѣ)

¹⁷ Ова тема захтева засебну студију, тако да литература, због обимности, није наведена.

¹⁸ Вељковић 2015, 363–376.

¹⁹ Суботин-Голубовић 1987, 21–33; Суботин-Голубовић 1996, 29–34; Суботин-Голубовић 2006, 245–257.

²⁰ Иванова 2002, 153.

²¹ Григоровић 1915, 100; Григоровић ово житије назива *Житије ѣписноѣамяѣнаѣо Десјотѣа Сѣефана*. Део је рукописа 4^о, а помиње га са осталим рукописима које је пронашао у Типикарници Светог Саве и у пиргу Вазнесења близу Манастира Хи-

то јесте српске (срѣбскыѣ).²² У Карловачком родослову помиње се још и античка Тривалија (трѣвалѣа), којом је, како је тамо записано, владао дѣоклантѣанъ, родомъ ѿ Зете.²³ За разлику од српских рукописа, где се име Трибали ретко појављује, код бугарског патријарха Јевтимија Трновског (око 1325–1402), који је био исихаста и под снажним грчким упливом²⁴, употреба архаизама Илири, Трибали, Далмати редовна је појава. То се види у препису *Житија ѡреѣподобноѣ оца нашеѣ Илариона, ейи-скоѣа Меѣленскоѣ*, где се за Србију користе имена Трибали и Далмација (Трѣвалы же н Далматѣж)²⁵, као и *Житија Светѣе Пейке*, где име Трибали (Трѣвалы) он користи за српске крајеве које је освојио цар Јован Асен. На маргини тог рукописа записана је белешка да се Трибали називају Србија (трѣвалы срѣбѣж нменѣтъ).²⁶ Професор Ђорђе Трифуновић је, као појашњење за употребу имена Трибали у *Житију Светѣе Пейке*, нагласио да су писци српских житија увек за Србију користили назив српска земља (срѣбската земља), чиме и он потврђује да древно име Трибали, иако познато, није коришћено код наших средњовековних писаца.²⁷

Међутим, за Никодима употреба етнонима Трибали је уобичајена и он то име у *Служби* помиње четири пута: на самом почетку, на листу 81^R (трѣвалѣ), на листу 97^V (трѣвалѣ) и два пута на листу 98^R (трѣвалѣ) и (трѣвалы).²⁸ Иако је Никодим писао српскословенском азбуком, из начина како је он образложио везу Трибали – Срби, сѣн оуѣво Трѣвалы сконѣ ѡ ѣзыкомъ срѣблѣ нменѣютъ ѣ²⁹ („ови пак Трибали на своме језику називају се Србима”), јасно се запажа да он Трибале доживљава као туђи народ и да је тежиште његовог језичког бића у грчком језику, премда је такав његов отклон према Србима – Трибалима вероватно појачала и чињеница да у времену о којем говори они још нису били хришћани. Слично запажање је изнела и Иванова, сматрајући да је Никодим недвосмислено показао дистанцу према српском народу.³⁰

ландара (у Хрусији). У другим преписима *Житија Десѣоѣа Сѣефана* за Ликинија се каже да он беше далматински господин, родом Србин (Стојановић 1927, 44).

²² Стојановић 1927, 58.

²³ Стојановић 1927, 2.

²⁴ Тахиаос 1975, 96.

²⁵ Kałużniacki 1971, 56.

²⁶ Kałużniacki 1971, 70.

²⁷ Цамблак 2018, 17–18.

²⁸ Хил. 230, л. 81^R, 97^V, 98^R; Иванова 2002, 156, 168.

²⁹ Хил. 230, л. 98^R; Иванова 2002, 168.

³⁰ Иванова 1999, 39.

Један препис Никодимове службе из 1565. године налази се у Аустријској националној библиотеци у Бечу под сигнатуром Cod. slav 12 у *Минеју за месеце април и мај* (на листовима 159^v–172^r), који је открила Татјана Суботин-Голубовић. Етноним Трибали у бечком препису појављује се на једном месту, и то на почетку службе: нж(ѣ) въ трѣвалѣх(ъ) вѣѣнѣ вѣры рад(н) и исповѣданїа.³¹

Нема писаних података да је Никодим Грчић негде поменуо име Трибали за Србе, али је сигурно да је био упознат са том склоношћу Грка, најпре преко античких писаца, а онда и преко византијских аутора, поготово његових савременика из друге половине XIV и почетка XV столећа. У XI веку српско име су класицизирали у грчко – Трибали: Јован Скилица³², Михаило Псел³³ и Јован Зонара.³⁴ У XII веку Никита Хонијат је писао: „А мало касније објави рат народу Трибала, други би их назвали народом Срба”.³⁵ У XIII и XIV веку бројни византијски писци³⁶ користе исти манир архаизације етнонима, али то чине и савременици Никодима Грчића, као што су: Теодор Хиртакин – учитељ граматике и ретор у Цариграду прве половине XIV века; Алексисе Ламбин – ретор и писац исихастичких расправа; Нићифор Григора – полихистор; патријарх Филотеј Кокин (1300–1379) – химнограф, хагиограф, привржени присталица Григорија Паламе; Јосиф Калотет, писац исихастичке расправе и есфигменски монах, замонашен када је Григорије Палама био игуман (1335–1336); Теофан Ватопедски – игуман манастира Ватопеда око 1360. године.³⁷

Никодим Грчић и већина наведених савременика били су део исихастичког покрета који је преплавио Византију, Бугарску, Србију и Влашку у другој половини 14. столећа. Кључна личност у ширењу исихазма био је Филотеј Кокинос, ученик Григорија Паламе и цариградски патријарх у два наврата (1353–1354. и 1364–1376). За време када је Филотеј био на челу Цркве – „у праскозорје осме деценије XIV века, исихастички покрет је у пуном замаху”, каже Тахиаос, „и доба живих

³¹ Суботин-Голубовић 2006, 247–248.

³² ВИИНЈ 1955, 117, 159, 160, 162.

³³ ВИИНЈ 1955, 224.

³⁴ ВИИНЈ 1955, 254.

³⁵ ВИИНЈ 1971, 116.

³⁶ ВИИНЈ 1986, 666.

³⁷ ВИИНЈ 1986, 610, 615, 624–627, 630–633, 636–637, 645.

распри између бранилаца и противника исихазма већ је прошло, сваки отпор је разбијен, а црквене послове Царства воде исихасти”.³⁸

Прва словенска земља која је прихватила утицај исихаста, још доста раније, била је Бугарска. Тамо, на византијско-бугарској граници се 1331. године настанио велики поборник Исусове молитве Григорије Синаит, који је стекао многе ученике међу Бугарима. Један од његових најистакнутијих ученика био је бугарски монах Теодосије, чији је затим ученик постао Јевтимије Трновски, будући бугарски патријарх.³⁹ Захваљујући патријарху Јевтимију, реформатору бугарског правописа, дошло је до снажног ширења исихазма. У покрет су били укључени и видински митрополит Јоасаф, митрополит Влашке Антим, митрополит кијевски и московски Кипријан и бројни светогорци, међу којима је, сматра се, био и старац Исаија Серски Хиландарац, с обзиром на то да је био преводилац *Небеске јерархије* псеудо-Дионисија, списа који је извршио велики утицај на развој исихазма XIV stoleћа.⁴⁰ Никодим Грчић је био у блиском односу са старцем Исајиом, о чему пише епископ Марко Пећки када помиње старца Исаију и његовог „спосника и љубомудра мужа попа Никодима”.⁴¹

У хиландарском *Житију сѣарца Исаије*, које је написао Непознати Светогорац у XIV stoleћу, помињу се монаси које је старац Исаија изабрао за посланство у Цариград ради измирења Српске цркве са Васељенском патријаршијом, међу којима је био и Никодим, „тако и Никодима, часна освештена мужа, силна у књигама, још силнија у знању и говору и одговору, Грка родом, који је и саставио у Угровлашкој земљи два велика часна манастира с великим трудом и старањем многим и са саветом и помоћу преподобнога оца нашег Исаије, и тако силом Светог Духа и Божијим садејством сакупи општежића велико мноштво народа, инока црноризаца, који и у тој земљи сија као нека светла Даница, сваким врлинама украшен”.⁴² Када је посланство, у коме је био и Никодим

³⁸ Тахиаос 1975, 94.

³⁹ Тахиаос 1975, 94–95.

⁴⁰ Јањић, Јанићијевић 2021, 101–117.

⁴¹ Вуксан 1925, 93.

⁴² Шест писаца 1986, 96; Дучић 1884, 75: такожде же Никодима. чѣстна и освѣштѣна мѡужа силна въ кнѣгахъ. силнѣиша въ разѡумѣ и словесехъ и ѡтвѣтѣхъ. грѣка родомъ. нже и сѣставляшаго на угровлашскѡмъ землѣ два велика и чѣстна мѡнастира съ великнѣмъ трѡудомъ и потѣштанѣемъ мнѡзѣмъ и съ свѣтоумъ и подѡштѣю прѣподобнаго ѡтѣца нашего Исаѣе, и тако силою свѣтаго дѡуха и божѣиѣмъ посѣштѣнѣемъ събѣкоупи општаа житѣиѣ мнѡжество мнѡго народа мнѡгѡ уѣнѡриѣцѣ. нже и на тѡмъ землѣ сѣѣѣтъ ѣако нѣкаа свѣтла дѣнѣиѣ всакѣмъ мѣмъ дѡухѡвнѣмъ дѡбрѡдѣтелѣмъ ѡукрашенѣ.

Грчић, стигло у Цариград 1375. године, тамо је патријарх био, по други пут, поменути Филотеј. Након успешно обављеног измирења изгледа да је Филотеј рукоположио Никодима Грчића у чин архимандрита, како сведочи његов биограф Стефан.⁴³ Од патријарха Филотеја потичу списи и о сусрету цара Душана и Григорија Паламе, при чему се види да је и он склон да архаизује српско име: „Неки Георгије родом Трибал“, „Тада је Стефан архонт Трибала и сам дошао на Атос...“, „Већ је био изгубио сваку наду док Бог није подстакао неке Трибале или Далмате из крајева преко западних граница, људе добре и поштене те су у име свог народа, који далеко живи, богато платили варварима и спасили светог“.⁴⁴ Јован Мајендорф истиче да су не само Григорије Палама већ и његов ученик Филотеј ималио склоност да се позивају на античке писце.⁴⁵ Стога је разумљиво зашто исихасти редовно за Србе користе антички етноним Трибали. Тај се манир прелио, као што је наведено, и на Јевтимија Трновског и остале исихасте, тако да је и Никодим Тисмански, будући и сам исихаста, а уз то и грчког порекла, сигурно користио то име, поготово када знамо да су га сматрали „силна у књигама и још силнија у знању“, а класицизирање етнонима у „високом стилу“ била је међу Византијцима одлика образованих људи. На основу свега изнетог у вези са етнонимом Трибали, можемо да изведемо закључак да је Никодим Тисмански сасвим извесно могао да буде аутор хиландарске *Службе*.

У складу са начином како је описан у историјским изворима, Никодим Тисмански има готово све предуслове за бављење химнографијом – најсложенијим обликом црквене књижевности, који захтева огромно богословско и филолошко знање, као и књижевни таленат. У прилог томе иде оцена Котарчића, по коме се нарочито истиче „Никодимова способност и познавање словенског и грчког језика, посебно Светог Писма, те му се приписује назив ретора“.⁴⁶ Поређења ради, Иванова је за писца *Службе* навела да је он био ерудит, познавалац не само богослужбених текстова, но и полемичких и антијеретичких традиција.⁴⁷

Историјски извор који потврђује сарадњу Никодима Тисманског и трновског патријарха Јевтимија јесте његово писмо „Свештеноиноку

⁴³ Котарчић 1991, 200.

⁴⁴ ВИИНЈ 1986, 629–633.

⁴⁵ Meyendorff, 1975, 93–106; Палама 2008, 25.

⁴⁶ Котарчић 1991, 200.

⁴⁷ Иванова 1999, 38.

Никодиму Тисманском...” (Никодимѡу, свещенноинокѡу нже въ Тисменѣ...) ⁴⁸, написано после 1385 (?). ⁴⁹ Јевтимије је, у ствари, упутио три писма црквено-правно-литургијског карактера Никодиму Тисманском, Кипријану Кијевском и Московском, као и Антиму, митрополиту Цариградске патријаршије за Влашку. „У писму Никодиму патријарх опомиње на велику озбиљност без лажног милосрђа, како се не би запало у јерес месалијана или чак прелест новацијана” ⁵⁰ (Въпрошеніе се многа вънманиа и страха трѣбоуетъ, тако да не кто, от безцѣрнаго многаніа подвижесѣ, въпаднетъ въ Малаѣтанскѣ ерес[ѣ], нли пакы, ради опаснаго истазаніа, въпаднетъ въ Нават[ѣ]скѣ прѣлѣст[ѣ]) ⁵¹. Новацијанску јерес помиње два пута и писац хиландарске Службе, по коме се та „вѣсеквѣрннѣаа ересъ навѣта трапезонтскаго изли на Трибале који себе својим језиком називају Србима и који просвећени бише у почетку у доба Тита апостола, али због непознавања писма следоваше ереси навѣтовѣ, која се и до сада у босанским странама налази”. ⁵² Помињање новицајанске јереси, што је упадљиво, није неважно и сасвим је могуће да је писмо Јевтимија Трновског утицало на Никодима Тисманског, ако претпоставимо да је он писац Службе, да ту јерес удене у текст житија, будући да је новацијанство настало средином III столећа – у времену када је живео и панонски мученик Архилије, за разлику од месалијанске јереси, која је настала крајем IV столећа, те стога није ни могла бити употребљена. Да ли је Никодим намерно циљао одговарајуће временске оквири или се то десило случајно, тешко је тврдити, али за потребе житија била му је свакако нужна нека рана јерес. Оно што повезује два текста, Јевтимијев и Никодимов, јесте пренаглашавање опасности од новацијана, због чега се Подскалски и пита, „зашто се већ увелико заборављена секта која се позивала на римског Новацијана (око 250. године), представља на застрашујући начин, поготово што је он оставио иза себе изузетно одмерен спис *De bono pudicitiae*” ⁵³. Познато је да су новацијани отпали од Цркве због

⁴⁸ Kałużniacki 1971, 205.

⁴⁹ Подскалски 2010, 307–308.

⁵⁰ Подскалски 2010, 592.

⁵¹ Kałużniacki 1971, 221.

⁵² Иванова 2002, 168; Хил. 230, л. 98⁸. Иванова је написала погрешан облик новацијанске јереси: ереси Навѣтовѣ, а у рукопису је: ереси Навѣтовѣ (Иванова 2002, 154, 168).

⁵³ Подскалски 2010, 592. Из превода се не стиче утисак о том „застрашујућем” начину представљања новицијана, како каже Подскалски, премда је он заиста у праву ако се посматра Јевтимијев текст.

ставова да би требало да се сачекају боља времена за поновно враћања у Цркву оних који су пали за време Децијевог (*Traianus Decius*) прогона па се покајали. После неуспелог избора за папску столицу, Новацијан је ступио у раскол заједно са епископима који су га подржавали (251. године). У *Законој правилу* Светог Саве новацијани (Наватни нѐ) називају се још и *чистиим*, а у одлукама Шестог помесног сабора, на које се позива Свети Сава, предлаже се крајње благо поступање према њима (иако после долази и до заоштравања): „Ови поменути јеретици, након што уз остале и своју јерес прокуну, нека буду примљени у Цркву, и само светим миром помазани приопштавају се, али само новатијани и четрнаестници”⁵⁴. Делује да су Новацијан и његови следбеници били више расколници него што су јеретици, што потврђује Василије Велики: „Расколници су они који су себе одвојили од Цркве, као што су новатијани и такозвани чисти”⁵⁵. Пренаглашавање опасности од новацијанске јереси за корак приближава Никодима – писца *Службе*, који придевом *вѣсѣквѣрнѣаваа* појачава опасност од те јереси, и Никодима Тисманског, коме у писму Јевтимије Трновски истиче да се због опасног *нѣстѣанѣа* може упасти у новацијанску прелест. Ако је тачно да је писмо патријарха имало утицаја на Никодима, што се чини извесним, онда је његово дело настало вероватно после упитне 1385. године. Ова процена је у складу са мишљењем Иванове да је *Служба* настала најраније у другој половини XIV, а најкасније у првој четвртини XV столећа, када је образац свечаних служби по јерусалимском типуку већ постао правило, а не новотарија.⁵⁶

Да је писмо патријарха Јевтимија имало утицаја на Никодима Тисманског и да би он могао бити писац *Службе*, може се уочити по још једном детаљу. Наиме, патријархово писмо је написано у форми питања и одговора. Претходно је Никодим Тисмански поставио питање зашто Мојсије као претпостављени аутор *Петокњижја* у извештају не каже ништа о духовним (невидљивим) створењима, односно анђелима. То писмо није сачувано, али га је патријарх Јевтимије у одговору на неки начин препричао, где он појашњава, између осталог, да је Мојсије из божанског надахнућа изоставио духовна бића како би сачувао

⁵⁴ *Законој правило* 2019, 88.

⁵⁵ *Законој правило* 2019, 178.

⁵⁶ Иванова 2002, 152.

Израелите од блиске опасности политеизма.⁵⁷ Зато су му дате и заповести, Моисею тѣмъ законоположити повелѣ, иако да не въ многобожіе въпадоут.⁵⁸ Могуће је да је Мојсијева борба против многобожаца из Јевтимијевог писма послужила Никодиму да у *Служби* упоређи Ахилија са Мојсијем, јер је и он водио сличну борбу против многобожаца Трибала, иако другогъ Моисн законоположникъ иавн се. скрижали носе не писменн наурътан'ныйѣ, нь дѣѣ бѣ жнва. еже оузаконоположникъ, добръ оупасе блѣтню.⁵⁹ Иако су поређења светитеља са Мојсијем типичан мотив у књижевности, овде се ипак, уз извесну опрезност, могу запазити одређене текстолошке паралеле у оба текста. Види се да је код оба аутора у употреби иста лексема: законоположникъ и оузаконоположникъ код Никодима и законоположити у Јевтимијевом писму. Никодим, као и код примера новацијанске јереси, не преноси дословно оно што је Јевтимије Трновски написао већ основну идеју интерпретира на свој начин, што је одлика учених људи. Зато он уместо израза повелѣниѣ (заповести) користи појам скрижали, и ту се уочава његова склоност ка тумачењу речи, јер су скрижали прецизнији израз за камене таблице на којима је Мојсије добио Десет Божјих заповести.

Текст хиландарске *Службе*, посматран само кроз помињање феномена *свѣтлосѣи* и *озарење*, и њима сродних израза, може да се сматра као један изразито исихастички спис. Исихасти су нарочито били склони догматичким и литургичким темама и тежили су дубљем разумевању и препознавању смисла појмова „светлост” и „преображење”.⁶⁰ Најузвишенији циљ исихаста – визију божанске светлости – описао је у X веку Свети Симеон Нови Богослов на основу личног искуства. Ослањајући се на предања светих отаца, али и на лични опит, Григорије Палама је изградио својеврсну теологију светлости, тако да је виђење божанске светлости постало окосница његовог богословља. По његовим тумачењима, Бог по својој суштини остаје несазнатљив створеном, али се општење са Богом остварује преко нестворених божанских енергија које се препознају као „благодат Светог Духа”.⁶¹ Палама каже да красота која долази Божјом благодаћу јесте светлост, дарована онима који су се овде на Земљи очистили.⁶² У хиландарској

⁵⁷ Подскалски 2010, 308.

⁵⁸ Kałużniacki 1971, 206.

⁵⁹ Иванова 2002, 168; Хил. 230, л. 98^в.

⁶⁰ Подскалски 2010, 304.

⁶¹ Лазих 2007, 130.

⁶² Палама 2008, 153.

Служби, иако је то дело посвећено мученички пострададалом светитељу, доминирају, као и код Паламе, исти мотиви невештаствене светлости. Никодим је упесмио мученичку крв и довео је у везу са задобијањем светлости: *ѡбагрєнїѣмъ крѣвѣ твоеѣ свѣтло оукрашєнѣ* (л. 81^V), *сцѣнїѣ одежѣю. крѣвѣниѣн строгаѣм ѡбагрєнѣноу... въ вышнѣѣ свѣтло...* иако *ѡнѣкѣ свѣтлоноснѣ*. (л. 82^V). Палама користи појмове „наднебесна светлост”; и уопште, лексема *свейлосїѣ* и *озарење* увек се изнова појављују у његовом делу, исто као и код Никодима у *Служби*: *въ вышнѣѣ свѣтло* (л. 90^R), *озарїѣ ѥсн свѣтоѣмъ* (л. 81^V), *анкостоѣтелеѣ свѣтла* (л. 91^R), *свѣтолнтїѣмъ незаходѣмаго свѣта прѣ озарїѣ сѣ.* (л. 91^R), *свѣтланыѣ свѣтал* (л. 92^V). Када Никодим пише *свѣтоѣмъ трончнымъ* (л. 81^V), *ѣднїѣмъ свѣтоѣмъ трнсїѣннымъ* *озарїѣ ѥсн мыслн вѣрныѣ.* (л. 90^R) или иако *звѣзда свѣтозарѣѣ.* *озарїѣ ѥсн цѣца вѣрныѣ трїсна телнымъ свѣтоѣмъ.* (л. 97^R) или *оумъ мон просвѣти нечесьствнымъ нже въ тронцн свѣтѣ* (л. 97^R), наслуђује се да су то све Никодимови песнички изрази надахнути Паламиним богословљем невештаствене „уипостасене” светлости – светлости која не постоји самостално нити је разлучена од божанства.⁶³ Употребу овог израза Никодим је посебно истакао у делу јутарњег богослужења – *јужїрења*, где је у оквиру „светловодственог тропара” – *свѣїѣїилєна* користио чак „седам семантичких јединица”, како их је назвала Иванова, које су настале од појма *свейлосїѣ* или *озарење*: *свѣтокеѣшаннымъ ... свѣ мироу... ѡ ѡ свѣтодатеѣ.* *въ свѣтѣ ѡцн... свѣ...* *свѣтоѣмъ нетѣпнмымъ мирѣ ѡзарающаѣ* (л. 102^R).⁶⁴

Као што се види, у тексту доминирају и стално се изнова понављају лексеме *свѣйлости* и *озарење*, и њихова свеprisутност намеће закључак да је то дело написано у исихастичком духу, што упућује да писца *Службе* – Никодима Химнографа с правом можемо сматрати исихастом, уосталом, као и Никодима Тисманског.

У прилог томе иде и мишљење да је већина хагиографских дела у XIV столећу написана под исихастичким утицајем. У тим делима предност је дата унутрашњој и мистичној визији више него активностима у практичном животу.⁶⁵

У радовима других Данилових настављача још једном се помиње избор хиландарских монаха за посланство патријарху у Цариград кир Филотеју, а између осталих, уз име Никодима (Грчића) стајало

⁶³ Палама 2008, 143–144.

⁶⁴ Иванова 2002, 151.

⁶⁵ Тахиаос 1975, 96.

је: Никодима – „тумача речи”⁶⁶, односно, у Даничићевом издању: никодима глаголомъ тълкователя⁶⁷. И Јован Рајић пише о овом догађају, при чему за Грчића он користи име „Никодимъ Преводчикъ”⁶⁸, чиме жели да укаже на преводилачку улогу током преговора у Цариграду. Драгана Јањић и Горан Јанићијевић мисле да се тълковатељ речи не односи на пуког преводиоца, као што се обично сматра, јер су они мишљења да су сви посланици у Цариграду морали добро говорити како српскословенски тако и грчки језик, већ да је он имао улогу „прецизнијег тумачења значења у догматском и канонском смислу”.⁶⁹ Овим тумачењима, у складу са основним значењем „тълковатељ речи” можемо додати да се он бавио лексикографијом, семантологијом, етимологијом, дакле тумачењем и филозофијом речи, њиховим пореклом, смислом и значењем, било да се ради о богословским или књижевним појмовима. Када писац житија каже: „Ови Тривали, дакле, својим језиком Србљем именују се” (сѣн оубѣ трѣвалѣ, свонмъ ѣ езѣкомъ срѣблѣ именуѣютъ се), он појашњава један етним, он толкује једну реч. Такође, он тумачи и топоним *Моравица* на један загонетан начин, вероватно из угла грчког језика, у чији смисао је тешко проникнути јер не знамо шта је имао на уму: „Док се враћао, на путу га убише људи злотвори, на месту званом Моравица, што се толкује изобилна паша” (възвращающу се кмоу, на путѣ злотѣвнымъ ѣлкы ѣбыенъ бѣ на мѣстѣ глѣмѣмъ Моравица. еже толкуѣтъ се обилна пажитѣ).⁷⁰ Тумачење речи је важан предуслов за писање химнографија, тако да је разумљиво зашто се Никодим, писац *Службе*, упушта и у такве изазове. Иванова је оценила да текст *јуѣрења* у оквиру *Службе* упућује на високообразованог и искусног писара, који је до савршенства савладао ткање речи („изплитането на словото”)⁷¹. Како је за Никодима Тисманског вештина тълковања речи историјски потврђена, то је још један заједнички именитељ и још једна потврда да је он могао да напише хиландарску *Службу*.

⁶⁶ Данилови насѣављачи 1989, 130.

⁶⁷ Даничић 1866, 382.

⁶⁸ Раичѣ 1794, 18.

⁶⁹ Јањић, Јанићијевић 2020, 427.

⁷⁰ Иванова 2002, 169; Хил. 230, л. 98^v.

⁷¹ Иванова 2002, 150.

IV

Наведени подаци из живота Никодима Тисманског у сагласју су и подударају се са оним што је написао Никодим – писац хиландарске *Службе*. Сви изложени докази у овом раду иду у прилог стављању знака једнакости између ове две личности. Они имају иста имена, а временски оквири њихових живота се подударају будући да је препис *Службе* настао пред крај живота или мало после смрти Никодима Тисманског. Уписавши своје име у акростиху, како је запазила Иванова, Никодим је показао да је и он црквени ауторитет, као што је то био и Никодим Тисмански – угледна црквена личност, настојатељ манастира, исихаст, књижевник⁷². Те две личности спаја и исихастичка оријентација, али и неки несвакидашњи појмови, као што су Трибали, Новацијанова јерес. Такође им је заједничка склоност ка толковању речи, потврђена код обе личности. Никодим Тисмански, у складу са начином како је описан у историјским изворима, где се увек истиче његова ученост, има све предуслове да би се могао бавити химнографијом – најсложенијим обликом црквене књижевности, која захтева огромно богословско и филолошко знање.

У оквиру ове компаративне анализе текста *Службе* и животописа Никодима Тисманског сигурно нису исцрпљене све могућности – можда ће се пажљивијим читањем појавити нека нова запажања. Потребно је имати на уму да је приказана методологија, с обзиром на доступне изворе, једини могући начин истраживачког рада у погледу ове теме. Исту методологију користила је и Климентина Иванова, па иако није у детаље разрадила своју поставку, она је била на правом трагу. Независним долажењем до истих закључака – неком врстом паралелизма у размишљању – поткрепљује се исправност овог методолошког приступа и даје додатна снага закључцима.

Веома је мала вероватноћа да се све наведене одреднице које се односе на Никодима Тисманског доведу у везу са неком другом личношћу – за то би била потребна готово иста биографија као што је његова. Стога се може извести закључак да је са великом поузданошћу доказано да је Никодим Тисмански писац хиландарске *Службе и жиџија Свѣиѡм Ахилију* и да се иза имена Никодим Химнограф крије његово име.

⁷² Иванова 1999, 38.

БИБЛИОГРАФИЈА

ИЗВОРИ

ВИИНЈ 1955: *Византијски извори за историју народа Југославије*, том III, Београд 1955.

ВИИНЈ 1971: *Византијски извори за историју народа Југославије*, том IV, Београд 1971.

ВИИНЈ 1986: *Византијски извори за историју народа Југославије*, том VI, Београд 1986.

Данилови настављачи 1989: *Данилови настављачи, Данилов ученик, друџи настављачи Даниловој зборника*, Просвета, Српска књижевна задруга, Београд 1989.

Даничић 1866: Ђ. Даничић, *Животи краљева и архиепископа српских, најисао архиепископ Данило друџи*, Загреб 1866.

Дучић 1884: Н. Дучић, *Старине Хиландарске, Гласник српској ученој друштва*, књ. 56, Београд 1884.

Законоправило 2019: *Законоправило Свете Саве*, Добрунска Ријека 2019.

Иванова 2002: К. Иванова, *Възпявам те, отче Ахилие, на архиереите украса*, Археографски њрилози, бр. 24, НБС, Београд 2002, 143–176.

Стојановић, 1927: Љ. Стојановић, *Сџари српски родослови и лџиојиси*, Београд 1927.

Суботин-Голубовић 2006: Т. Суботин-Голубовић, *Још један њрејис српске Службе Св. Ахилију*, Црквене студије, Ниш 2006, 245–257.

Хил. 230: *Служба и житије Свете Ахилија*, 1411–1421. Рукопис Хил. 230 (Т 80).

Цамблак 2018: Г. Цамблак, *Слово о њреносу мошџију Свете Пејке из Ирнова у Видин и Србију*, превео и поговор саставио Ђорђе Трифуновић, Горњи Милановац 2018.

Шест писаца 1986: *Шест џисаца XIV века*, Просвета, Српска књижевна задруга, Београд 1986.

Каџуџниаки 1971: Е. Каџуџниаки, *Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius (1375–1393)*, London: Variorum Reprints, 1971.

ЛИТЕРАТУРА

Богдановић 1978: Д. Богдановић, *Каџалој џирилских рукојиса манастира Хиландара*, Београд 1978.

- Вељковић 2015:** Ж. Вељковић, *Свети Ахилије – Архилије, један светица са две варијанте имена*, Теолошки погледи XLVIII, 2/2015, 363–376.
- Вуксан 1925:** Д. Вуксан, *Епископ Марко*, Ловћенски одјек, год. I, бр. 2 и 3, Цетиње 1925, 81–96.
- Григоровић 1915:** Донесеніа В. И. Григоровича объ его путешествіи по славянскѣмъ землямъ. Изданіе Отдленія русскаго языка и словестности Императорской Академіи Наукъ, Казань 1915.
- Иванова 1999:** К. Иванова, *Неизвесна срѣдска служба за св. Ахил Лариски (Пресјански)*, Старобългарска литература 31, 1999, 24–40.
- Јањић, Јанићијевић 2020:** Д. Јањић, Г. Јанићијевић, *Свети Никодим Тисмански – његова служба у цариградском посланству кнеза Лазара*, Култура, бр.166 /2020, 411–432.
- Јањић, Јанићијевић 2021:** Д. Јањић, Г. Јанићијевић, *Св. Никодим Тисмански (Рефлексије монашког догословља у другој половини XIV столетља)*, Лепосавић 2021.
- Котарчић 1991:** Љ. Котарчић, „Зборник Данила II као извор при састављању житија св. Никодима Тисманског”, *Архиепископ Данило II и његово доба – међународни научни скуп поводом 650 година смрти (децембар 1987)*, Београд 1991.
- Лазич 2007:** М. Лазич, *Теологија лейоше*, Београд 2007.
- Обрадовић 1958:** С. Обрадовић, *Описаніе окружіа ужичкогъ*, Гласник друштва Србске словесности, свезка X, Београд 1858, 296–339.
- Палама 2008:** Свети Григорије Палама, *Тријаде*, Београд–Шибеник 2008.
- Петковић 1935:** С. Петковић, *Речник црквенословенскогъ језика*, Сремски Карловци 1935.
- Петровић 2002:** М. М. Петровић, *Нови подаци Никодима Химнографа о јереси у Србији и Босни средњег века*, Историјски часопис 47, Београд 2002, 59–76.
- Подскалски 2010:** Г. Подскалски, *Средњовековна теолошка књижевност у Буџарској и Србији (85–1459)*, Београд 2010.
- Поповић 1848:** Гаврило Поповић, *Србија, Ариљ (Окруже Ужичко)*, Новине читалишта београдскогъ, Число 46, 5. Новембра 1848.
- Поповић 1868:** Владимир Поповић, *Опис Ариља*, Зимзелен, листъ за умне, забавне и материјалне интересе, бр. 4, година XII, 29. фебруар 1868.
- Радојичић 1961:** Ђ. Радојичић, *Песме за кули Ахилију Лариском код Срба*, Летопис Матице српске књ. 388, св. 1, јули 1961, Нови Сад 1961.
- Раич 1794:** Јоанн Раич, *Историја разнихъ славенскихъ народовъ наипаче Болгаръ, Хорватовъ, и Сербовъ*. Часть III, 1794.
- Станковић 2007:** Р. Станковић, *Водени знаци хиландарских српских рукописа XIV–XV века*, Београд 2007.

Суботин-Голубовић 1987: Т. Суботин-Голубовић, *Култи Светиої Ахилија Ларискої*, Зборник радова Византолошког института, XXVI, 1987, 21–33.

Суботин-Голубовић 1993: Т. Суботин-Голубовић, Ахилије – Архилије, или о мешању култова. *Богородица Градачка у историји српског народа*. Научни скуп поводом 800 година Богородице Градачке и града Чачка, новембар 1992. Чачак 1993, 37–46.

Суботин-Голубовић 1996: Т. Суботин-Голубовић, Словенски преписи службе св. Ахилију и њихови грчки узор, *Свети Ахилије у Ариљу*. Зборник радова с научног скупа 25–28. 5. 1996. Београд 2002, 29–34.

Тахиаос 1975: А. Е. Тахиаос, Исихазам у доба кнеза Лазара, *О кнезу Лазару*. Научни скуп у Крушевцу 1971, Београд 1975.

Kanitz 1868: F. Kanitz, *Historisch-ethnographische Reisestudien aus den Jahren 1859–1868*, Leipzig 1868.

Meyendorff 1975: J. Meyendorff, Spiritual Trends in Byzantin in the late Thirteenth and early Fourteenth Centuries. P. Underwood, *The Kariye Djami* 4, Princeton, N. J., 1975, 93–106.

Miklosich 1862–65: Franz Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*, Vindobonae 1862–1865.

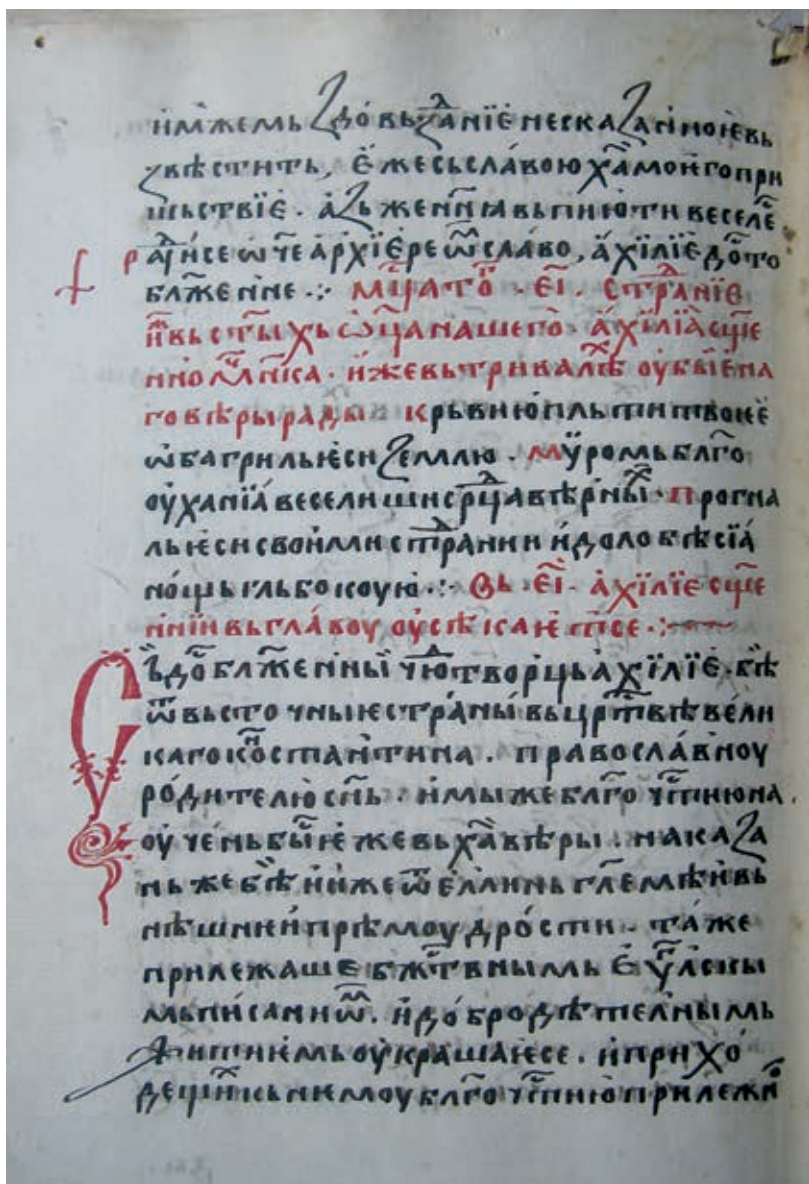
Slovník 1958–1997: *Slovník jazyka staroslověnského = Lexicon linguae palaeoslovenicae*, Academia, Praha, 1958–1997.

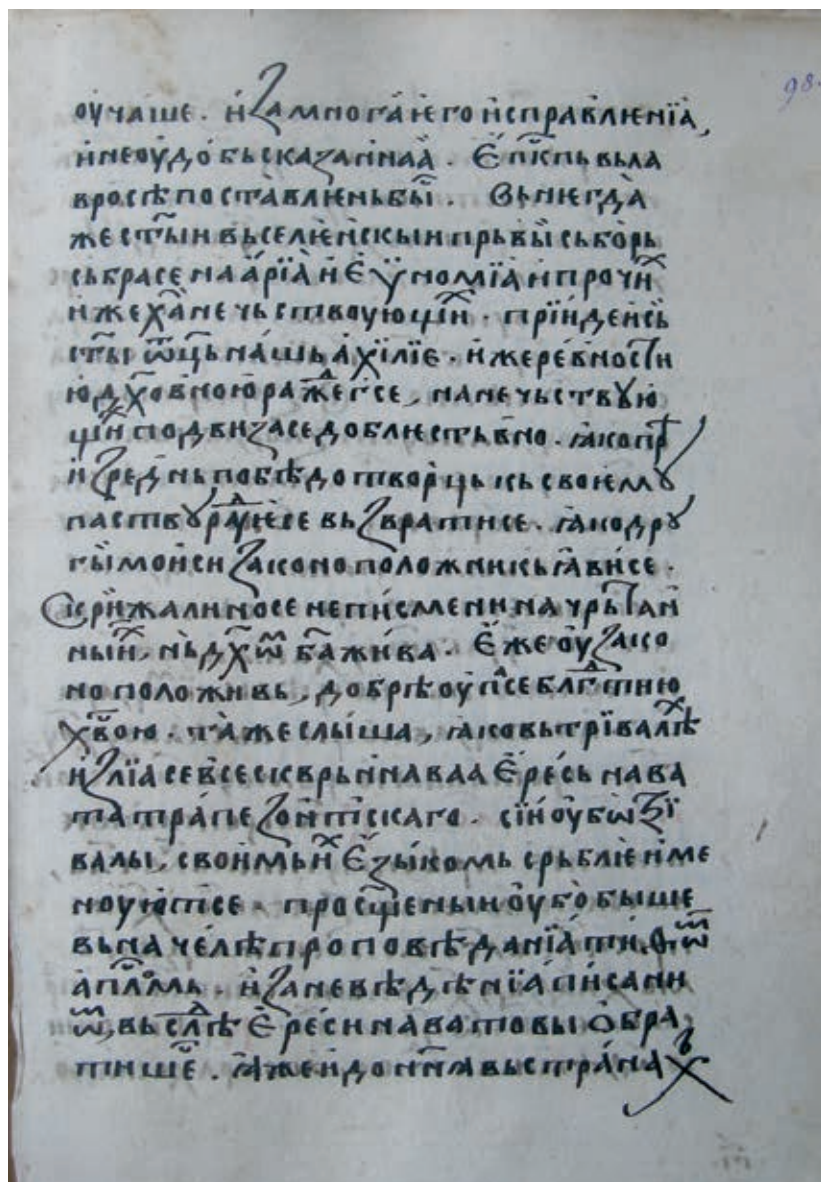
WHO WAS NICODEMUS – THE AUTHOR OF HILANDAR'S THE SERVICE
AND LIFE OF SAINT ACHILLIUS

ALEKSANDAR ĆEKLJIĆ

This paper aims to demonstrate that the name Nicodemus, found in manuscript 230/80 from the first quarter of the 14th century at the Hilandar Monastery, named *The Service and Life of Saint Achillius*, refers to Nicodemus Grčić, later Nicodemus of Tisman, a Serb monk at Hilandar, of Greek origin through his father, hence the name Grčić. The starting point for this thesis is the ethnonym Triballi, one of the Greek names for the Serbs, since that name was not used by Serb authors. Given that Byzantine writers were using that name at the time, particularly Hesychasts, with whom Nicodemus of Tisman collaborated, and seeing as how he was of Greek origin through his father, the conclusion is being drawn that it is quite possible that he used that name as well. The text also mentioned the Novatian heresy, which was also one of the subjects in a letter written by the patriarch Euthymius of Tarnovo to Nicodemus of Tisman. As both texts emphasise the dangers of this heresy, although Novatianism was more of a dissenting movement rather than a pronounced heresy, this detail also points to Nicodemus of Tisman being the author of *The Service and Life of Saint Achillius*. Based on the description of Nicodemus of Tisman in historical sources, depicting him as “strong book-wise, but even stronger in knowledge and speech and response”, he has all the prerequisites to be the author of *The Service and Life of Saint Achillius*, as hymnography is the most complex form of church literature, requiring enormous theological and philological knowledge. Other aspects of his life – that he was a Hesychast and *interpreter of the word* – confirmed in the text itself, corroborate the thesis that Nicodemus, the author of *The Service and Life of Saint Achillius*, was in fact Nicodemus of Tisman.

Keywords: Nicodemus, Nicodemus of Tisman (Grčić), Saint Achillius, Triballi, Hesychasm, Novatian heresy, words interpreter

Сл. 2. Хил. 230: Служба и житїије Свѣйом Ахилију Ларискомъ, л. 98^Р

ѿбеспаскы ѿбръгаѣтсе. Сѣа слыша
 въ прѣблженныи сѣахиліе. нежѣ
 погорѣ въ ностиню подвижнмъ. тако
 проповѣдникъ хваѣу лѣа, до стѣ
 жеисенмъ. и глѣ бо коу ютмоу ере
 тичьскоу ютмоу прогнавъ, многы ѿбра
 тникы боу. блгоу чпѣа въ роу оу кра
 снѣа до лѣа пно. Възвращающюу
 се нѣмоу, на поутнхъ злодѣиѣхъ мн
 улѣа оубы нѣмъ бы. на мѣстѣхъ глѣ
 мѣамъ моравнца. Еже пльскоу
 нѣтсе. Обыа на пажнѣхъ. и дѣже
 и чпѣа нѣ нѣго мѣа по мѣа нѣа
 ше. и мѣа блгоу ханіа нѣа нѣа
 нѣа пѣа нѣа пѣа. нѣа пѣа нѣа пѣа
 ѿобыа по давающюу. въ слѣа воу хѣа
 боу. прослѣа нѣа нѣа моу сѣа нѣа
 > пѣа нѣа нѣа. Блгоу пропѣа нѣа
 > велѣа нѣа. прѣа пѣа нѣа нѣа
 > выскѣа пѣа нѣа нѣа. хѣа
 > прѣа пѣа блгоу нѣа пѣа нѣа
 > мѣа хѣа нѣа нѣа. сѣа нѣа нѣа
 > слѣа нѣа нѣа. нѣа нѣа. Крѣа
 нѣа нѣа нѣа нѣа. нѣа нѣа нѣа

Сл. 3. Хил. 230: Служба и житије Светом Ахилију Лариском, л. 98^v

АРХЕОГРАФСКИ ПРИЛОЗИ

Зборник радова Одељења за археографију

Народне библиотеке Србије

ARCHEOGRAPHICAL PAPERS

Review of the ARCHEOGRAPHICAL DEPARTMENT

NATIONAL LIBRARY OF SERBIA

ИЗДАВАЧ

Народна библиотека Србије

PUBLISHER

NATIONAL LIBRARY OF SERBIA

ЛЕКТУРА И КОРЕКТУРА

Јелена Витезовић

PROOFREADER

JELENA VITEZOVIĆ

ТЕХНИЧКИ УРЕДНИК

Мирослав Лазич

PUBLISHING EDITOR

MIROSLAV LAZIĆ

ШТАМПА

RETRO PRINT, БЕОГРАД

PRINTED BY

RETRO PRINT, BELGRADE

ТИРАЖ

300 примерака

CIRCULATION

300

Публикације за размену и рукописе за штампу
слати на адресу:

Народна библиотека Србије

Одељење за археографију

(за Археографске прилоге)

Скерлићева 1, 11000 Београд

e-mail: vladan.trijic@nb.rs

Please, send original texts and/or publications
intended for exchange to the following address:

Narodna biblioteka Srbije

Odeljenje za arheografiju

(za Arheografske priloge)

Skerlicева 1, 11000 Beograd

e-mail: vladan.trijic@nb.rs

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

09(497.11)

АРХЕОГРАФСКИ прилози : зборник радова Одељења за археографију Народне библиотеке Србије = Archeographical papers : review of the Archeographical Department National Library of Serbia / главни и одговорни уредник Владимир Пишталo ; уредник Татјана Суботин-Голубовић. - 1979, бр. 1- . - Београд : Народна библиотека Србије, 1979- (Београд : Retro print). - 23 cm

Годишње. - Друго издање на другом медијуму: Археографски прилози (Online) = ISSN 1452-2233
ISSN 0351-2819 = Археографски прилози (Штампано изд.)
COBISS.SR-ID 15982082

YU ISSN 0351-2819
UDK 091